
ПРО СУТНІСТЬ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І ФІЗИЧНИМ ВИХОВАННЯМ

Василь Сутула

Анотація. Розглянуто взаємозв'язок між такими поняттями, як «фізична культура» і «фізичне виховання» та їх роль у суспільному житті людини. Мета – розкриття взаємозв'язків між фізичною культурою та фізичним вихованням. Методи: аналіз спеціальної літератури. Висновки. Встановлено, що термін «фізичне виховання» в науковій та соціальній практиці трактується як соціальне явище і як процес, що є відображенням подвійної природи соціальної діяльності людини, яка одночасно виступає і суб'єктом і об'єктом культурно-історичного процесу. Показано, що фізичне виховання являє собою одну із форм соціального прояву фізичної культури.

Ключові слова: фізична культура, фізичне виховання, гімнастика, система освіти, соціальний інститут.

Abstract. Interaction between such concepts as «physical culture» and «physical education» and their role in human social life are considered. Objective – to reveal the relationships between physical culture and physical education. Methods: analysis of special literature. Conclusions. It has been established that the term “physical education” in scientific and social practice is interpreted as a social phenomenon and as a process that reflects the dual nature of human social activity, which simultaneously acts as the subject and object of the cultural-historical process. It has been shown that physical education represents one of the forms of social manifestation of physical culture.

Keywords: physical culture, physical education, gymnastics, education system, social institute.

Продовження. Початок у номері 4, 2017.

Вступ. У попередньому повідомленні говорилося про те, що термін «фізичне виховання» виник і використовувався в сімейному вихованні задовго до формування національних систем освіти провідних держав Європи та США, в яких для введення занять з використанням фізичних вправ були виконані головні передумови. Проте, нами не було повною мірою розкрито всю різноманітність взаємозв'язків між фізичною культурою і фізичним вихованням.

Мета дослідження – враховуючи результати попередніх досліджень [11, 13], визначити конкретизацію взаємозв'язків між фізичною культурою, яка являє собою історично зумовлену діяльність людей з використанням фізичних вправ і її результати [12], та фізичним вихованням як унікальним соціокультурним феноменом, що відображає особливості діяльності людей з використанням фізичних вправ у сфері освіти.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати особливості введення фізичного виховання як навчального предмета в систему освіти провідних держав Європи та США.

2. Розкрити сутність взаємозв'язку між поняттями «фізична культура» та «фізичне виховання».

Методи дослідження: аналіз спеціальної літератури, в якій висвітлюються різні аспекти діяльності людей із застосуванням фізичних вправ, а

також у використанні системного та історіографічного підходу до аналізу даної проблеми.

Результати дослідження та їх обговорення.

Частина I Фізичне виховання як навчальний предмет у системі освіти

Як зазначалося у першій та другій частинах першого повідомлення, уже в період формування в європейських державах та у США національних систем освіти (цей процес тривав приблизно до середини XIX ст.) для введення до них спеціальних занять із використанням фізичних вправ було використано три головні передумови. По-перше, в тогочасному суспільстві завдяки просвітницькій діяльності філософів, педагогів, лікарів сформувалося розуміння необхідності використання фізичних вправ у процесі виховання підростаючого покоління. По-друге, уже на час створення національних систем освіти було напрацьовано ряд методик застосування фізичних вправ, розмаїття яких представлено в німецькій, шведській, французькій та американській гімнастичних школах. По-третє, у цей період уже існували фактичні дані про кінематичні особливості різноманітних рухів людини, тобто закладено основи наукового підходу до вивчення процесу виконання гімнастичних вправ.

Введення в державні школи регулярних занять фізичними вправами було досить складним процесом, що в цілому завершився лише на рубежі

XX ст. Він супроводжувався гострими суперечками. Так, наприклад, В. Фіск в інавгураційній промові, яку він виголосив на відкритті Весліанського університету у 1831 р. [17], відмічав, що програми фізичних вправ повинні бути в системі шкільної освіти, а «... подвижные игры и спортивные состязания – это праздные развлечения без пользы для образовательного процесса» [цит. за 4].

Приблизно у той самий час Х. Уїнслоу [21], виступаючи у 1834 р. в Бостоні (штат Массачусетс) з доповіддю «Небезпечна тенденція інновацій і крайнощів в освіті», акцентував увагу на тому, що школа повинна бути місцем, де розвиваються здібності та інтелект дітей, а не їхні м'язи [цит. за 4]. До сказаного слід також додати, що в Англії, яка дала світу термін «physical education», фізичне виховання було введено в державні гімназії і школи як окремий обов'язковий предмет лише у 1989 р. [10] і лише у 1992 р. це було закріплено на загальнодержавному рівні [16]. Сьогодні в Англії, в якій існує Асоціація з фізичного виховання (The Association for Physical Education), для назви діяльності дітей з використанням фізичних вправ на спеціальних уроках застосовують термін «physical education».

У Німеччині (у 1701–1918 рр. – Королівство Пруссія), як свідчать історичні матеріали, систематично гімнастичні заняття почали впроваджувати у державних навчальних закладах лише з 1842 р., тобто після зняття заборони на використання гімнастичної системи Ф. Яна, котра мала місце з 1820 по 1842 р. Уперше гімнастику було введено у навчальний план у 1862 р., а в 1868 р. її було замінено системою шкільної гімнастики А. Шписса (1816–1858) [19], який ще у 1840 р. опублікував чотиритомну працю «Вчення про турнерське мистецтво», розподіливши гімнастичні вправи на чотири ступені трудності відповідно до різних вікових груп. Його небезпідставно вважають засновником шкільної гімнастики в Німеччині. Він пристосував німецьку класичну гімнастику Ф. Яна (німецький турнен) до викладання в школі і розробив структуру шкільного уроку.

У 1880–1890-х роках в цю систему було внесено зміни, які стосувались передусім організації занять фізичними вправами з дівчатами [19]. Для них було введено систему фізичних вправ «calisthenics» (фізична підготовка), що відображено в Положенні про управління школою, надрукованому в Німеччині у 1897 р. [15]. У цьому Положенні в розділі, який має назву «physical culture», розкрито необхідність та описано умови організації шкільної фізичної культури, котра включала, в тогочасному розумінні, не тільки заняття фізичними вправами, а й інші аспекти шкільного життя (гігієну, охорону здоров'я, шкільну архітектуру, шкільні меблі, опалення, вентиляцію, освітлення та харчування).

Слід звернути увагу на те, що в розгорнутому вигляді ці умови дуже корелюють з умовами

сімейного фізичного виховання, про які говорилося раніше. Отже, можна зробити висновок, що в Німеччині у період становлення системи фізичного виховання для назви занять фізичними вправами у школах використовували різні терміни: фізичне виховання (leibesübungen), гімнастика, фізична підготовка, фізична культура. Сьогодні для узагальнюючої назви діяльності дітей у режимі навчального дня на спеціальному чином організованих уроках, яка пов'язана з використанням фізичних вправ, застосовують термін «physical education» [19].

У США формування системи державних шкіл на основі загальної освіти для всіх громадян завершилось у другій половині XIX ст. Проте першу школу, в якій рухова активність школярів була складовою звичайного розкладу занять, було відкрито ще у 1823 р. в м. Нортгемптон, штат Массачусетс [20]. Незважаючи на гострі дискусії про необхідність введення в режим навчального дня учнів державних шкіл занять фізичними вправами, про що говорилося раніше, таку систему було вперше офіційно запроваджено у 1855 р. в м. Цинциннат (штат Огайо). У 1866 р. Каліфорнія стала першим штатом, в якому було прийнято закон, відповідно до якого в державних школах з учнями повинні були проводитись заняття фізичними вправами.

Активним провідником ідеї включення занять фізичними вправами до щоденного режиму навчання дітей у школах США була К. Бічер (1800–1878). Для проведення таких занять з дівчатами вона розробила спеціальну програму «calisthenics» (фізична підготовка), за якою заняття проводили під музику. Ця програма, вірогідно, була відома і в Європі.

Необхідно звернути увагу на те, що у період формування національної системи освіти США для назви діяльності учнів на уроках, на яких вони займались фізичними вправами, використовували кілька термінів: «calisthenics» (фізична підготовка) – завдяки діяльності К. Бічер; «physical culture» (фізична культура), про що свідчать праці К. Бетца («A system of physical culture for public schools», 1891) та Д. Довда («Physical Culture for Home and School, Scientific and Practical», New York, 1888); «gymnastic» (гімнастика) – завдяки переселенцям із Європи, а також діяльності доктора Д. Люїса (журнал «Lewis' Gymnastic Monthly and Journal of Physical Culture» та книга «New exercises»); «physical education» (фізичне виховання), що відображено у статті У. Рассела «Progress of physical education», яка була надрукована у 1826 р. в журналі «American Journal of Education». Сьогодні у школах США в режимі навчального дня до спеціальним чином організованих уроків із використанням фізичних вправ застосовують словосполучення «physical education» [18].

Порівняно з провідними країнами тогочасної Європи, у Росії формування державної системи

освіти проходило з відставанням, основна причина якого полягала в деякій «незрілості» соціальних відносин, що сформувалися на той час. Передовсім це зумовлювалося кріпосним правом, яке було відмінене в Росії лише у 1861 р., тобто тоді, коли у провідних європейських країнах та у США в основному уже завершувався процес формування національних систем освіти. Проте необхідно відмітити, що підготовка до створення системи освіти розпочалася в Росії ще наприкінці XVIII ст. Для цього було створено Комісію із заснування народних училищ Російської імперії (1782–1803) під керівництвом П. Завадовського (1739–1812). У цей час було випущено «Керівництво вчителям першого і другого класів народних училищ Російської імперії» (1782) та «Правила для учнів у народних училищах» (1782).

У 1786 р. було підготовлено «Статут народних училищ у Російській імперії». В цих училищах заняття фізичними вправами не входили до загальної програми. У 1864 р. виходить новий «Статут гімназій і прогімназій», у якому гімнастику вперше було внесено до числа навчальних предметів, проте вона не входила до обов'язкових. У період 1870–1876 рр. виходить ряд постанов та статутів про гімназії і реальні училища, в яких рекомендувалось, за наявності умов, проводити заняття з гімнастики [5]. У 1888 р., як відмічав О. Бутовський [1], було створено чергову комісію для розробки документів із введення викладання гімнастики в цивільних державних навчальних закладах, діяльність якої, на його думку, не принесла очікуваних результатів.

Зі сказаного випливає, що в Росії процес «підготовки» до створення національної системи освіти тривав майже сторіччя, розпочавшись наприкінці XVIII ст., а на рубежі XX ст. він усе ще продовжувався. Відповідно з цим хаотично розвивався і процес впровадження в навчальні заклади занять фізичними вправами. П. Лесгафт (1837–1909) – фундатор сучасної науки про фізичне виховання – у ґрунтовній праці «Руководство по физическому образованию детей школьного возраста» (перша частина була надрукована у 1888 р., друга – у 1901 р.) так охарактеризував стан фізичної освіти в Росії: «... в отличие от всех стран Европы ... в России до сих пор ничего не сделано для выяснения и установления этого дела в наших семьях и школах» [7]. Проведений аналіз свідчить також про те, що в Росії на рубежі XX ст. для назви занять фізичними вправами у державних освітніх закладах використовували такі терміни: фізичне виховання, гімнастика, фізична освіта. Сьогодні в Російській Федерації шкільний предмет, в межах якого діти займаються фізичними вправами, називають «фізична культура» [15].

Підводячи підсумки, відмітимо, що введення приблизно з середини XIX ст. в систему освіти найбільш розвинених країн Європи і США обов'язкового навчального предмета, у ході яко-

го діти займаються фізичними вправами, ознаменувало початок формування в суспільстві соціального інституту¹ фізичного виховання як особливої форми закріплення й способу здійснення спеціалізованої діяльності людей у підтриманні здоров'я та забезпечення нормального фізичного розвитку дітей і молоді за допомогою педагогічних, гігієнічних та природних засобів. У період формування національних систем освіти для назви діяльності учнів на спеціальним чином організованих уроках, на яких вони займалися фізичними вправами, у різних країнах Європи і США використовували три основні терміни – «гімнастика», «фізичне виховання», «фізична культура».

Частина II Фізичне виховання як одна із форм соціального прояву фізичної культури

Перед тим як перейти до аналізу сформульованої проблеми, необхідно відмітити, що правильне розуміння сутності взаємозв'язку між соціальними явищами, для назви яких використовують терміни «гімнастика», «фізичне виховання», «фізична культура», можливе лише через призму уявлень, які про них склалися в соціальному середовищі у період їх виникнення.

Такий взаємозв'язок стає більш очевидним під час порівняння змісту і обсягу цих понять². Результати аналізу, проведеного у другій частині першого повідомлення, свідчать, що термін «гімнастика» (з грец. «γυμνάσιον» – тренуватися, тренуватися оголеним) почав інтенсивно використовуватися у соціальній практиці з кінця XVIII ст. Протягом XIX ст. частота його вживання в друкованих англійських виданнях значно перевищувала частоту використання термінів «фізичне виховання» та «фізична культура» (рис. 1). Так, наприклад, на рубежі XX ст. (1900 р.) він зустрічається у 4,3 раза частіше, ніж «фізична культура» і у 8,1 раза частіше за «фізичне виховання». Така тенденція зберігалась аж до кінця 1920-х років.

Термін «гімнастика» у той історичний період застосовували для назви тілесних (фізичних) вправ,

¹ Соціальний інститут як термін застосовують для опису регулярно повторюваних протягом тривалого часу соціальних практик, що підтримуються за допомогою соціальних норм і мають важливе значення в структурі суспільства. Він характеризується, по-перше, соціально значущою діяльністю людей, по-друге, наявністю матеріальної бази для такої діяльності, по-третє, підготовкою спеціальних кадрів, які забезпечують її можливість; по-четверте, наявністю науково-методичного забезпечення.

² Поняття – логічно оформлена загальна думка про предмет, ідея чого-небудь, уявлення, відомості про щонебудь, спосіб, рівень розуміння чого-небудь. Зміст поняття – сукупність загальних ознак. Обсяг поняття – вся множина об'єктів, яким притаманні ознаки адекватного змісту. Поняття тотожні, якщо їхні обсяги збігаються. Поняття, яке входить до обсягу іншого, називають «підпорядкованим». Термін – слово або словосполучення, яке використовують для назви певного поняття.

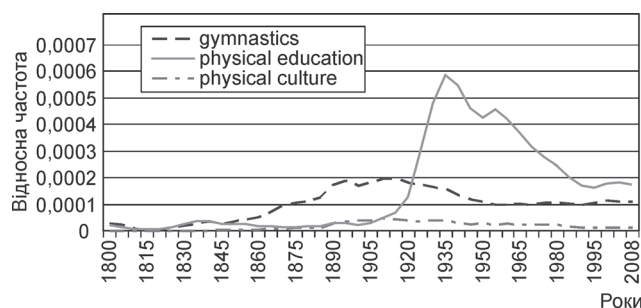

Рисунок 1 – Відносна частота використання термінів «gymnastics», «physical education», «physical culture» в друкованих виданнях у період 1800–2008 рр. Матеріали, отримані з використанням пошукової системи Google Ngram (режим доступу: <https://books.google.com/ngrams>).

розмаїття яких представлено в німецькій, шведській, французькій та американській гімнастичних системах, а також для назви урочної форми організації занять фізичними вправами, які проводились у системі освіти. Нині існує багато гімнастичних систем, для назви яких використовують спеціальні терміни, які відображають суть застосування гімнастичних вправ (ранкова гімнастика, дихальна, гігієнічна, основна, оздоровча, лікувальна, художня гімнастика, спортивна гімнастика тощо).

Термін «фізичне виховання», який виник у процесі розвитку сімейного виховання, почали широко використовувати в соціальній практиці з кінця XVII ст. (про це йшлося у першому повідомленні).

У той історичний період сімейне фізичне виховання характеризувалось такими ознаками (обсяг поняття): регулярне використання різноманітних ігор та тілесних вправ, правильне харчування, відповідний одяг, гігієна, прогулянки, загартовування, заняття танцями тощо [8, 9]. Проте, уже приблизно з середини XIX ст. термін «фізичне виховання» почали використовувати також для назви педагогічного процесу у вихованні дітей і молоді, який розгортався в системі освіти і в якому одним із основних засобів були гімнастичні вправи (гімнастика). Про це свідчать зауваження О. Бутовського до постанови педагогічної секції на міжнародному конгресі з питань фізичного виховання і спорту, який відбувся в Брюсселі у 1905 р.: «Этот термин был в большем ходу на конгрессе, хотя в сущности дело шло вовсе не о физическом воспитании во всем его целом, а о телесных упражнениях, составляющих только одно из многих средств физического воспитания» [3]. У ряді країн, зокрема в США і Німеччині, для назви цього педагогічного процесу поруч з терміном «фізичне виховання» використовували також і словосполучення «фізична культура», яке в тогочасному розумінні охоплювало (обсяг поняття) заняття фізичними вправами й іграми, гігієну, харчування, охорону здоров'я, освітлення, шкільні меблі, опалення, вентиляція, шкільну архітектуру [14].

Зі сказаного випливає, що в період формування національних систем освіти обсяги понять «фі-

зичне виховання» та «фізична культура» практично збігалися. Це означає, що «фізичне виховання» дітей та молоді і «фізична культура» в системі освіти були певною мірою тотожними поняттями, що відобразилось у практично однаковій частоті використання цих термінів у період з другої половини XIX ст. і до середини 1920-х років (див. рис. 1). У той період історичного розвитку суспільства в цих термінах, якщо використовувати сучасну наукову термінологію, узагальнювався увесь комплекс педагогічних, природних і гігієнічних факторів, що становили основу процесу³ фізичного виховання дітей та молоді. Таке трактування фізичного виховання практично збігається з сучасним розумінням його суті [6].

Необхідно звернути увагу на те, що в означений історичний період термін «фізична культура» використовували не тільки для характеристики діяльності людей із застосуванням фізичних вправ у системі освіти, а й для назви специфічної діяльності людей на дозвіллі, наприклад, організація Є. Сандовим (Фрідріх Вільгельм Мюллер, 1867–1925) у 1890-х роках в Англії мережі спеціалізованих залів для занять фізичними вправами, які називали інститутами фізичної культури, формування атлетичного та оздоровчо-рекреаційного напрямів у розвитку фізичної культури [13]. Якщо врахувати ці фактори, то стає очевидним, що поняття «фізичне виховання» у період становлення національних систем освіти по відношенню до «фізична культура» було, якщо використовувати сучасну наукову термінологію, підпорядкованим.

Висловлене припущення здавалось би породжує суперечність, адже на початку XX ст. спостерігається різке збільшення відносної частоти використання терміна «фізичне виховання» (яке завершилось перед Другою світовою війною) (див. рис. 1), а в сучасних системах освіти більшості країн Європи і США для назви урочної форми використання фізичних вправ застосовується саме цей термін. Відмічена особливість обумовлена, вірогідно, суттєвим підвищенням у той історичний період суспільного значення явища, для назви якого він і обирався. Це проявилось, наприклад, у кількості спеціальних міжнародних конгресів: конгреси з питань спорту і фізичного виховання, що пройшли в Парижі (1900) та в Брюсселі (1905), з фізичного виховання (Брюссель, 1910), з питань шкільної гігієни і фізичного виховання (Нюрнберг, 1904; Лондон, 1907; Париж, 1910) [1, 2].

Про зростання у той час суспільного інтересу до фізичного виховання дітей та молоді свідчить також і існування різних громадських організацій, які опікувались цією проблемою. Наприклад, у тогочасній Бельгії діяли «Постійна міжнародна комісія з фізичного виховання», «Королів-

³ Процес – стійка цілеспрямована сукупність взаємопов'язаних дій із метою отримання заздалегідь визначених результатів, які мають певну цінність.

ська федерація розповсюдження шкільної гімнастики», «Національна ліга фізичного виховання» [3]. Наведені факти ілюструють суспільний механізм формування відповідного соціального інституту, в основі якого лежить процес фізичного виховання дітей та молоді, що реалізується в системі освіти.

На основі викладеного можна зробити висновок, що пріоритет у виборі терміна «фізичне виховання» для назви діяльності людей з використанням фізичних вправ у системі освіти був обумовлений впливом педагогічної спільноти та громадських діячів, які сприймали у той час фізичне виховання через призму сімейного виховання. Для більшості з них цей термін, який виник і використовувався задовго до формування національних систем освіти, був прийнятний і відображав їхнє розуміння суті фізичного виховання дітей та молоді на відміну від терміна «фізична культура», котрий у той історичний період тільки починав свій шлях до визнання.

Висновки:

1. Проведений аналіз соціокультурної природи процесу зміни термінів і понять показав, що «фізичне виховання» в науковій та соціальній практиці має подвійне трактування (як назва процесу і як назва соціального явища), що є відображенням подвійної природи результатів діяльності людей з використанням фізичних вправ у сфері освіти. З одного боку, така діяльність розглядається з позиції індивідуально значущих результатів у конкретний час її розгортання. У такому підході на перший план виходять дослідження процесуальної складової діяльності, а саме – закономірностей педагогічного процесу, його змісту, засобів та педагогічних технологій, котрі використовують у цьому процесі, принципів організації, його результати тощо.

З іншого боку, результати діяльності людей з використанням фізичних вправ у сфері освіти необхідно аналізувати в контексті розвитку

культурно-історичного процесу. У такому підході термін «фізичне виховання» використовують для назви особливого соціального інституту, який виник і розвивається в результаті такої діяльності, і в якому основною складовою виступає процес фізичного виховання. У цьому сенсі «фізичне виховання» являє собою одну із форм соціального прояву фізичної культури, а саме – фізичну культуру у сфері освіти. Саме таке розуміння суті цього поняття відображено в статті 26 Закону України «Про фізичну культуру і спорт». У такому підході на перший план виходять дослідження рушійних сил і об'єктивних законів розвитку фізичного виховання як особливого соціального інституту; виділення основних тенденцій історичної еволюції (минуле, сьогодення та перспективи подальшого розвитку); визначення його місця і ролі в системі суспільних відносин; розкриття його взаємозв'язків з іншими формами соціального прояву фізичної культури (спортом, фізичною рекреацією, фізичним фітнесом); висвітлення закономірностей формування особистості під впливом цього різновиду фізичної культури на різних етапах історичного розвитку суспільства; розкриття залежності між спрямованістю процесу фізичного виховання дітей та молоді (мета, завдання, засоби) і суспільними вимогами до нього, які змінюються у процесі історичного розвитку.

2. Виходячи з суті узагальнюючого поняття «фізична культура», а також з урахуванням результатів проведеного дослідження, можна констатувати, що фізичне виховання як соціальне явище являє собою історично зумовлену діяльність людей із використанням фізичних вправ у сфері освіти та її індивідуально і суспільно значущі результати.

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на вивчення взаємозв'язку між фізичною культурою і спортом.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що відсутній будь-який конфлікт інтересів.

Література

1. Бутовський О. Вопросы физического воспитания и спорта на Международном конгрессе в Брюсселе, летом 1905 года / О. Д. Бутовський // Вибрані твори. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К.: ВАТ «Поліграфкнига», 2007. – С. 86–113.
2. Бутовський О. Международный конгресс по школьной гигиене в Париже, 2–7 августа 1910 г. // О. Д. Бутовський // Вибрані твори. – [2-ге вид. перероб. і допов.]. – К.: ВАТ «Поліграфкнига», 2007. – С. 114–147.
3. Бутовський О. Д. Международный конгресс по физическому воспитанию в Брюсселе 10–13 августа 1910 г. / О. Д. Бутовський // Вибрані твори. – [2-ге вид. перероб. і допов.]. – К.: ВАТ «Поліграфкнига», 2007. – С. 148–165.
4. Власов А. В. О значимости физических упражнений и спортивных состязаний в школах северо-востока США в период с конца XVIII до середины XIX веков / А. В. Власов // Вестн. Костром. гос. ун-та им. Н. А. Некрасова. – 2015. – Т. 21, вып. 1. – С. 183–186.
5. Вербицький В. А. Фізичне виховання у середніх навчальних закладах півдня України в 60–70 рр. XIX ст. / В. А. Вербицький // Наук. праці. – Т. 104, вип. 91. – С. 27–31.
6. Круцевич Т. Теория и методика физического воспитания / Т. Круцевич. – К.: Олимп. лит., 2003. – Т. 1. – 423 с.

7. *Лесгафт П. Ф.* Собрание педагогических сочинений / П. Ф. Лесгафт. – [ред. кол.: Г. Г. Шахвердов и др.]. – М.: Гос. изд-во «Физкультура и спорт». – Т. 1, ч. 1. – 1951. – С. 83–392. – Режим доступа: http://elib.gnpbu.ru/text/lesgaft_sps-t1_rukovodstvo_1951/).
8. *Локк Дж.* Сочинения в трех томах / Дж. Локк. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – С. 668.
9. *Новиков Н. И.* О воспитании и наставлении детей. Для распространения общепользных знаний и всеобщего благополучия / Н. И. Новиков. – 1783. – С. 423, 455.
10. *Саркисян Д. А.* Современные тенденции развития физического воспитания в школах Англии / Д. А. Саркисян // Пед. опыт: теория, методика, практика : мат. V Междунар. науч.-практ. конф. – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2015. – № 4 (5). – С. 34–38.
11. *Сутула В. А.* Теория физической культуры: научный миф или реальность? / В. А. Сутула, Г. В. Власов // Теория и практика физ. культуры. – 2013. – № 5. – С. 10–14.
12. *Сутула В.* Фізична культура: передумови теорії / В. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2016. – № 3. – С. 60–65.
13. *Сутула В.* Про сутність зв'язку між фізичною культурою, фізичною рекреацією та фізичним фітнесом / В. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2016. – № 4. – С. 77–84.
14. *У пошуковій системі Яндекс.* – Режим доступу: School Management. – Physical Culture. – 1897.
15. *Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования.* Утвержден приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 декабря 2010 г. – № 1897. – Ст. 11.8.
16. *Donovan M.* Physical education and sport in England: dualism, partnership and delivery provision / M. Donovan, K. Hardman, G. Jones // School of Sport & Exercise Sci., University of Worcester. – UK. – P. 27.
17. *Fisk W.* An inaugural address delivered at the opening of the Wesleyan University in Middleton Sept. 21, 1831 / W. Fisk // American Annals of Education. – 1832. – Vol. 2. – P. 69–70.
18. *Kohl H. W.* Approaches to Physical Education in Schools / H. W. Kohl, H. D. Cook. – US: National Academies Press; 2013. – Режим доступа: ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK201493).
19. *Roland Naul.* Physical and Health Education in Germany From School Sports to Local Networks for Healthy Children in Sound Communities / R. Naul, D. Dreiskämper, D. Hoffmann // Physical Education and Health. 2008. – P. 191–203.
20. *Siedentop D.* Physical Education: Introductory Analysis / D. Siedentop. – Dubuque, Iowa: Wm.C. Brown Company Publishers, 1976. – 298 p.
21. *Winslow H.* Dangerous tendency of innovations and extremes in education / H. Winslow // The Introductory Discourse and Lectures Delivered Before the American Institute of Instruction in Boston, August 1834. – Boston, Massachusetts, 1835. – P. 167–178.

Literature

1. *Butovskiy O.* Questions of physical education and sport at Brussels 1905 International Congress / O. D. Butovskiy // Selected works. – [2nd revised edition]. – Kyiv: VAT «Polihrafknyha», 2007. – P. 86–113.
2. *Butovskiy O.* International Congress on school hygiene in Paris, 2–7 August 1910 / O. D. Butovskiy // Selected works. – [2nd revised edition]. – Kyiv: VAT «Polihrafknyha», 2007. – P. 114–147.
3. *Butovskiy O. D.* International Congress on physical education in Brussels on August 10–13, 1910 / O. D. Butovskiy // Selected works. – [2nd revised edition]. – Kyiv: VAT «Polihrafknyha», 2007. – P. 148–165.
4. *Vlasov A. V.* On significance of physical exercises and sports competitions in schools of the northern-east of USA from the end of the XVIII to the middle of the XIX century / A. V. Vlasov // Vestnik Kostromskogo universiteta imeni N. A. Nekrasova. – 2015. – Vol. 21, Iss. 1. – P. 183–186.
5. *Verbytskyi V. A.* Physical education at secondary educational institutions of the south of Ukraine in 60–70ies of the XIX century / V. A. Verbytskyi // Naukovi pratsi. – Vol. 104, Iss. 91. – P. 27–31.
6. *Krutsevich T.* Theory and methods of physical education / T. Krutsevich. – Kiev: Olimpiyskaya literatura, 2003. – Vol. 1. – 423 p.
7. *Lesgaft P. F.* Collection of pedagogical works / P. F. Lesgaft [edited by G. G. Shakhverdov et al.]. – Moscow: Fizkultura i sport. – Vol. 1, Part. 1. – 1951. – P. 83–392. – Access mode: http://elib.gnpbu.ru/text/lesgaft_sps-t1_rukovodstvo_1951/).
8. *Lock J.* Works in three volumes / J. Lock. – Moscow: Mysl, 1988. – Vol. 3. – P. 668.
9. *Novikov N. I.* On children education. For distribution of useful knowledge and total wellbeing / N. I. Novikov. – 1783. – P. 423, 455.
10. *Sarkisyan D. A.* Modern trends of physical education development in schools of England / D. A. Sarkisyan // Materialy V Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsiyi. – Cheboksary: TNS «Interaktiv plus», 2015. – N 4 (5). – P. 34–38.
11. *Sutula V. A.* Physical culture theory: scientific myth or reality? / V. A. Sutula, G. V. Vlasov // Teoriya i praktika fizkultury. – 2013. – N 5. – P. 10–14.
12. *Sutula V.* Physical culture: theory prerequisites / V. Sutula // Teoriya i metodyka fizvykhovannia i sportu. – 2016. – N 3. – P. 60–65.
13. *Sutula V.* On essence of association between physical culture, physical recreation and physical fitness / V. Sutula // Teoriya i metodyka fizvykhovannia i sportu. – 2016. – N 4. – P. 77–84.

14. In *Yandex* search system. – Access mode: School Management. – Physical Culture. – 1897.
15. *Federal state educational standard of the main general education*. Approved by the order of the Ministry of Education and Science of Russian Federation of December 17, 2010. – № 1897. – Art. 11.8.
16. *Donovan M.* Physical education and sport in England: dualism, partnership and delivery provision / M. Donovan, K. Hardman, G. Jones // *School of Sport & Exercise Sci., University of Worcester*. – UK. – P. 27.
17. *Fisk W.* An inaugural address delivered at the opening of the Wesleyan University in Middleton Sept. 21, 1831 / W. Fisk // *American Annals of Education*. – 1832. – Vol. 2. – P. 69–70.
18. *Kohl H. W.* Approaches to Physical Education in Schools / H. W. Kohl, H. D. Cook. – US: National Academies Press; 2013. – Access mode: ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK201493).
19. Roland Naul. Physical and Health Education in Germany From School Sports to Local Networks for Healthy Children in Sound Communities / R. Naul, D. Dreiskämper, D. Hoffmann // *Physical Education and Health*. 2008. – P. 191–203.
20. Siedentop D. *Physical Education: Introductory Analysis* / D. Siedentop. – Dubuque, Iowa: Wm.C. Brown Company Publishers, 1976. – 298 p.
21. Winslow H. Dangerous tendency of innovations and extremes in education / H. Winslow // *The Introductory Discourse and Lectures Delivered Before the American Institute of Instruction in Boston, August 1834*. – Boston, Massachusetts, 1835. – P. 167–178.

Харківська державна академія фізичної культури, Харків, Україна

Надійшла 10.05.2018